



Şehit Olmak mı Din Değiştirmek mi: İbn Meymûn'un İggeret Ha-Şemad'ı Işığında Bir Değerlendirme

► Araştırma makalesi / Research article

Hatice ARSLAN

Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı / Asst. Prof., Balıkesir University, Faculty of Theology, Department of History of Religions | ROR ID: [02rv7db43](https://orcid.org/02rv7db43) | Balıkesir, Türkiye
ORCID: [0000-0002-0517-8495](https://orcid.org/0000-0002-0517-8495) | hatice.arslan@balikesir.edu.tr

Atf: Arslan, Hatice. "Şehit Olmak mı Din Değiştirmek mi: İbn Meymûn'un İggeret Ha-Şemad'ı Işığında Bir Değerlendirme". *Milel ve Nihal* 22/1 (2025), 75-93.

Öz

Bu çalışma İbn Meymûn'un İggeret ha-Şemad'ında ortaya koyduğu şehitlik ve din değiştirmeyle ilgili görüşlerini ele almaktadır. İbn Meymûn, mektubunda Muvahhidlerin yönetimi altındaki Fas Yahudilerinin din değiştirme baskısı karşısında ne yapmaları gerektiğini açıklamıştır. Onun temel vurgusu yaşanan zulmün geçmişte yaşanan hiçbir zulümle benzerlik taşımadığı üzerinedir. Önceki dönemlerde yapılan baskılarda Yahudi dini emirlerin açıkça çiğnenmesi ya da hâkim dini geleneğin uygulamalarının yerine getirilmesi beklenmektedir. Oysa İslâm toplumunda Fas Yahudileri yalnızca kelime-i şهادet getirmeye zorlanmaktadır. Buradan hareketle İbn Meymûn, Yahudi âlimlerin şehitliği gerekli kıldığı şartların yaşanan duruma uygun olmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle o, bir Yahudinin, yöneticilerin talepleri doğrultusunda kelime-i şهادet söylemesi ve hayatını feda etmemesi gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. İbn Meymûn'un bu görüşleri akademik çevrelerde çokça tartışılmıştır. Kimi araştırmacılar, İbn Meymûn'un görüşlerinin Talmud'da ortaya konulan kişinin hangi şartlarda hayatını feda etmesi gerektiğiyle ilgili ilkelere aykırı olduğu iddiasındadır. Kimi araştırmacılar ise İbn Meymûn'un bir cemaat önderi olarak alternatif bir çözüm ürettiğini savunmaktadır. İbn Meymûn'un Talmud ilkelerine aykırı ya da alternatif bir çözüm önermediği, bunun yerine zaten Yahudi geleneğinde var olan bir çözümü yeniden gündeme getirdiği bu çalışmanın temel iddiasıdır.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, İbn Meymûn, Şehitlik, Din değiştirme, Dinî zulüm.

Martyrdom or Conversion: An Evaluation in the Light of Maimonides İggeret Ha-Shemad

Cite as: Arslan, Hatice. "Martyrdom or Conversion: An Evaluation in the Light of Maimonides İggeret Ha-Shemad". *Milel ve Nihal* 22/1 (2025), 75-93.

Abstract

This study examines Maimonides' views on martyrdom and conversion as outlined in his İggeret ha-Shemad. In his letter, Maimonides explained what the Jews of Morocco under the rule of the Almohads should do in the face of pressure to convert. His main emphasis was that the oppression they were experiencing bore no resemblance to any of the past oppressions. In previous periods, the Jews were expected to violate Jewish religious commandments openly or to fulfill the practices of the dominant religious tradition. However, the Jews of Morocco were only forced to recite the Shahada. Based on this, Maimonides stated that the conditions that Jewish scholars required for martyrdom were not suitable for the current situation. For this reason, he expressed the opinion that a Jew should say the Shahada following the demands of the rulers and should not sacrifice his life. These views of Maimonides have been widely discussed in academic circles. Some researchers claim that Maimonides' views contradict the principles outlined in the Talmud regarding the conditions under which a person should sacrifice his life. Other researchers argue that Maimonides, as a community leader, produced an alternative solution. The main thesis of this study is that Maimonides revived a solution that already existed in Jewish tradition.

Keywords: History of Religions, Maimonides, Martyrdom, Conversion, Religious persecution.

Giriş

Yahudiler uzun tarihi süreçlerinin büyük bir bölümünde farklı milletlerin siyasi egemenliği altında yaşamışlardır. Bu durum zaman zaman hâkim konumdaki yöneticilerin kendi inançlarını Yahudi halka dayatması sonucunu doğurmuştur. Bazı dönemlerde Yahudiler dinî uygulamalarını terk etme ya da ölme seçenekleriyle karşı karşıya bırakılmışlardır. Erken dönem Yahudi tarihinin¹ temel kaynağı olan Tanah boyunca inancı uğruna ölümü göze alan pek çok örnek bulunsa da çalışmanın konusu olan dinî uygulamalarını terk etme hususunda baskı gören ve karşılığında ölümle cezalandırılan ilk örnekler Daniel kitabında yer almaktadır.² Buna göre Babil sürgünü döneminde Kral Nebukadnezar yaptırdığı altın heykele tapmayanları kızgın fırına atmakla cezalandıracağını ilan etmiş, Daniel'in arkadaşları Hananya, Mişael ve Azarya bu emre karşı çıkarak inançları uğruna ölmeyi tercih etmişlerdir.³ Yine Pers Kralı Darius kendisinden başka ilahlara tapanları cezalandıracağına dair bir emir yayınlamış, kendi tanrısına dua etmeye devam eden Daniel aslanlarla dolu bir çukura atılmıştır.⁴ Bu cezalandırmalar mucizevi bir şekilde ölümle sonuçlanmasa da Yahudi dinî literatüründe bu örnekler gerçek inananın, din değiştirme zulmü altında hayatını feda etmeye hazır olması gerektiği şeklinde anlaşılmıştır. Böylece Daniel ve arkadaşlarının davranışları zulüm karşısında din değiştirmektense bu uğurda can vermek gerektiğinin en somut örneklerini oluşturmuştur.⁵

Sonraki dönemlerde Makkabilerin Helenleşmeye karşı gösterdikleri direniş⁶ ve Bar Kohba'nın Yahudi inancını koruma uğruna ölümü göze alması gibi olayların hem Yahudi tarihi ve bilincine hem de Yahudi hukukuna yön verdiği görülmektedir. Tannaim döneminde (MS 1- 2.yüzyıllar) büyük günahlardan kaçınmak için gerekirse kişinin canını feda etmesi gerektiği hükmü sonraki yıllarda zulüm zamanlarında en küçük bir emrin bile ihlal edilmemesi ve din uğruna can verilmesi gerektiği şeklinde genişletilmiştir. Böylece şehitlik 613 *mitzvadan* biri olan Tanrı'nın adının kutsanmasının (*Kiduş ha-Şem*) en ulvi

¹ Erken dönem Yahudi tarihi ile İsrailoğulları'nın tarih sahnesine çıkması ve İsrail dininin oluşumunu ihtiva eden Kutsal Kitap dönemi (MÖ 13- 5. yüzyıllar) kastedilmektedir. Bu dönem tarihi verilerden ziyade Kutsal Kitap anlatımına dayalıdır. Bk. Salime Leyla Gürkan, "Yahudilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/187.

² Brettler, Daniel kitabının gerçek şehitlik için gerekli olan tüm faktörlerin bir araya geldiği ve Yahudilikte şehitliğin dinî bir ideal olarak tanımlandığı Tanah'ın tek kitabı olduğunu ifade etmektedir. Brettler'e göre Tanah'ta kendini feda eden diğer şahıslar şehitlik için belirtilen (1) muhalefet ve zulüm durumlarını yansıtır, (2) bireylerin yaptığı ölme seçiminin yazarlar tarafından gerekli, asil ve kahramanca olarak görülmesi, (3) bireylerin genellikle ölmeye istekli olması, (4) acılarından ve ölümlerinden kaynaklanan dolaylı fayda fikri, (5) ölümden sonra haklı çıkma ve ödül beklentisi şartlarını taşımamaktadırlar. Bk. Marc Brettler, "Is There Martyrdom in the Hebrew Bible?", *Sacrificing The Self: Perspectives on Martyrdom and Religion*, ed. Margaret Cormack (New York: Oxford University Press, 2002), 4, 16.

³ Bk. Daniel 3: 1-23.

⁴ Bk. Daniel 6: 6-23.

⁵ Yahudilikte şehitlik anlayışı ve ilk şehit örnekleri için bk. Shmuel Shepkaru, *Jewish Martyrs in the Pagan and Christian Worlds* (New York: Cambridge University Press, 2006), 6-33; Josef Stern, "Maimonides and his Predecessors on Dying for God as 'Sanctification of the Name of God'", *Jewish Philosophy in an Analytic Age*, ed. Samuel Lebens vd. (USA: Oxford University Press, 2019), 149-156.

⁶ Bu dönemde dinî uygulamalarından vaz geçmeyen Yahudilerin hayatlarını feda etmesi kanon dışı olan Makkabiler kitaplarında anlatılmaktadır. Kitap, dinleri uğruna öldürülen Yahudileri şehit olarak tanımlamakta ve Yahudi şehitlik literatürünün ilk örneğini teşkil etmektedir. Yasin Meral, "Yahudilikte Şehitlik Olgusu ve 'Krallığın On Şehidi'", *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıkçıoğlu'na Armağan*, ed. Mahmut Aydın - Şinasi Gündüz (İstanbul: Milet Nihal, 2022), 116.

yöntemlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁷ Artık din uğruna can vermek bir tercih değil dinî bir zorunluluk hâline gelmiştir. Yine de dinî baskı altında Yahudilerin hayatlarını feda etmelerinin yanı sıra bazen gönüllü olarak bazen de görünüşte din değiştirdikleri tarihi kaynaklarda zikredilmektedir. Özellikle Hristiyan Avrupa'da 4. yüzyıl gibi oldukça erken dönemlerden itibaren Yahudilerin dinlerini değiştirmeye zorlandıkları ve bazı bölgelerde kripto Yahudi⁸ olarak varlıklarını sürdürdükleri bilinmektedir. İslâm coğrafyasında yaşayan Yahudiler için ise dinlerini değiştirmelerine yönelik baskının yaşandığı istisnai örneklerden biri Muvahhidler dönemidir.⁹ On ikinci yüzyılda Muvahhid yönetimi altında yaşayan Fas Yahudileri bu topraklarda yaşamaya devam etmeleri halinde din değiştirme ya da ölme seçenekleriyle karşı karşıya kalmışlardır.¹⁰ Yahudi geleneği üzerinde en etkili din bilginlerinden biri olan İbn Meymûn (ö.1204), bu şartlar altında halka yönelik ilk eseri¹¹ olan *İggeret ha-Şemad*'ı¹² (Şehitlik Risalesi) yazmıştır. O, ismini açıklamadığı bir hahamın din

⁷ Tanrı'nın adının kutsanmasının başka yolları da vardır. Bunlardan biri Yahudi şeriatının emretmediği konularda dahi örnek davranışlarda bulunarak Yahudi olmayanlara karşı Yahudi dininin ve toplumunun yüceltilmesine hizmet etmektir. Diğeri de her gün Tanrı için ölmeyi kabul etmek ya da Kabala'da belirtildiği gibi Tanrı'nın adını yücelten duaları okumak suretiyle manevi olarak ölümü yaşamaktır. Bk. Salime Leyla Gürkan, "Şehid: Diğer Dinlerde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/432; Tanrı'nın adını kutsama emri, başlangıçta Tanrı'nın büyüklüğünü alenen ilan eden davranışlar biçiminde algılanıyordu. Terimin Tanrı'nın adı uğruna ölmeyi ifade etmesi Hadrian zulümleri sonrasına rastlamaktadır. Tanrı'nın emrinin kutsanması emrinin zaman içinde değişimi için bk. M. David Herr, "Persecutions and Martyrdom in Hadrian's Days", *Studies in History*, ed. D. Asheri - I. Shatzman (Jerusalem: Magnes, 1972), 85-125.

⁸ Bu ifade, kendisinin ya da atalarının kabul etmeye zorlandığı dini toplumsal alanda uygularken gizli olarak Yahudiliğin ibadet ve geleneklerini sürdüren Yahudiler için kullanılmaktadır.

⁹ Muvahhidlerin, Yahudilere ve Hristiyanlara uyguladığı dinî baskının nedenleri ve sonuçları için bk. Maribel Fierro, "Conversion, Ancestry and Universal Religion: The Case of the Almohads in the Islamic West (sixth/twelfth-seventh/thirteenth centuries)", *Journal of Medieval Iberian Studies* 2/2 (2010), 155-173; Muvahhidlerin Yahudilere ve Hristiyanlara uyguladığı iddia edilen baskının gerçekte dinî nedenlerle olmadığı, yöneticilerin politik uygulamalarının bir sonucu olduğu, din değiştirmelerin de çoğunlukla kendini güvenceye almak isteyenlerin bir tutumu olduğu şeklindeki farklı bir yaklaşım için bk. David Corcos, "The Nature of the Almohad Rulers' Treatment of the Jews", *Journal of Medieval Iberian Studies* 2/2 (2010), 259-285.

¹⁰ Bu dönemde çok sayıda Yahudinin İslâm'a geçtiği, hatta Fas'ın Sicilmâse şehrindeki Yahudi cemaati yargıcı (dayyan) Yosef ben İmran'ın İslâm'a ilk geçen kişi olduğu ve cemaatini de bu yönde teşvik ettiği kaydedilmektedir. Bk. M. A. Gallego, "The Calamities that Followed the Death of Joseph Ibn Migash: Jewish Views on the Almohad Conquest", *Judeo-Arabic Culture in al-Andalus*, ed. Amir Ashur (13th Conference of the Society for Judaeo-Arabic Studies, Cordoba, 2007), 87; S.D. Goitein, *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999), 2/300, 302.

¹¹ Mektubun nerede ve ne zaman yazıldığıyla ilgili açık bir bilgi yoktur. Ancak araştırmacılar İbn Meymûn'un bu mektubu Endülüs'ten Fez'e göç ettikten sonra, buradaki Muvahhid yönetiminin farklı din mensuplarına karşı uyguladığı din değiştirme baskısı üzerine yazdığı kanaatindedir. Buna göre mektup 1163-1164 yılları arasında yazılmış olmalıdır. Bk. Leon D. Stitskin, "From the Pages of Tradition: Maimonides Letter On Apostasy", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 14/2 (1973), 103.

¹² *Şemad* terimi "yıkım", "yok etme", "inançları kökünden sökme" gibi anlamlara gelmektedir ve Talmud literatüründe sünnet, Tevrat çalışması, şabatın gözetilmesi gibi Yahudi dinî emirlerinin uygulanmasına karşı genel bir yasaklamanın olduğu ya da Yahudilerin putlara tapınmasının zorunlu kılındığı dinî zulüm zamanları için kullanılmaktadır. Bk. Herbert A. Davidson, *Moses Maimonides: The Man and His Works* (Oxford University Press, USA, 2005), 11, dn.24; Joel L. Kraemer, *Maimonides: The Life and World of One of Civilization's Greatest Minds* (New York: Doubleday Publishing, 2008), 103; Meral, bu kelimenin baskı sonucu zorla din değiştirme anlamına geldiğini ve Yahudilerin baskı sonucu din değiştirmelerine özel ad olduğunu kaydetmektedir. Bk. Yasin Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı: İbn Meymun (Maimonides) Örneği* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 79. Friedlander *The Guide for the Perplexed*'e yazdığı girişte bu

değiştirme ve şehitlik hakkındaki görüşüne tepki olarak kaleme aldığı eserini yazma amacını şöyle belirtmektedir:

Eğer zulüm gören [ve bu nedenle dinden dönen] birinin dua ettiğinde hiçbir ödül almayacağına, aksine [dua ettiği için] günah işlediğine hükmetmek gibi görmezden gelemeyeceğim ya da sessiz kalamayacağım şeyleri yazıya dökmeseydi onu kınamazdım. [Zira] bir kitapta yayımlanan şey -doğru ya da yanlış olsun- mutlaka insanlar arasında yayılacaktır. Bu kadar çok yanlış fikrin insanlar arasında tutulmasının nedeni de budur. Sadece yazıyla kaydedilenler sizin [görüşleriniz] ve yanlış görüşler arasındaki farkı yaratır; [ne kadar yanıltıcı olursa olsun] yazılı görüşler ona takipçi kazandıracaktır. Bu yüzden, [baskı altında dinden dönen kimselerle ilgili] insanları Tanrı'dan uzaklaştıran bu cevabın cahil birinin eline düşmesinden ve ödül alamayacağı için dua etmeyeceğinden korktum. [Çünkü] bunun diğer emirler için de geçerli olduğunu düşünecek ve dinî görevlerini yerine getirdiği için hiçbir ödül almayacağını varsayacaktır.¹³

İbn Meymûn'un bu amaçla yazdığı *İggeret ha-Şemad*'ın orijinal Arapça metni günümüze ulaşmamıştır. Birden fazla İbranice çevirisi bulunan mektup ilk kez 1850'de Abraham Gieger tarafından Münih 315 numaralı el yazması esas alınarak *Moses ben Maimon: Studien* adlı eserde neşredilmiştir. 1856'da ise Oxford, Bodleian 2218 numaralı el yazması nüshayı Zvi Hirsh Edelmann, *Hemdah Genuzab* adlı eserinde yayınlamıştır. Üçüncü bir edisyon 1860'ta Abraham Lichtenberg tarafından *Kobez Teshuvot ha-Rambam ve-Igrotav*'da "Maamer Kiddush ha-Shem" adıyla basılmıştır. 1951'de Mordecai Dov Rabinovitz eseri *İggeret ha-Rambam* adıyla çok sayıda açıklama içeren bir baskısını yayınlamıştır. Yosef Kafih 1972'de eserin adı geçen baskılarını ve birkaç Yemen el yazmasını esas alarak *İggeret Rabbeni Moshe ben Maimon: Makor ve Targum* içinde yeniden düzenlemiştir. Mektubun İngilizce tam çevirisi ise 1977'de Leon D. Stitskin tarafından yapılmış ve *Letters of Maimonides* adlı eserinde yer almıştır. Bir diğer İngilizce çeviri 1985'te Abraham Halkin tarafından pek çok not ilavesi ve David Hartman'ın tartışma bölümüyle birlikte *Epistles of Maimonides: Crisis and Leadership* eserinde yayınlamıştır.¹⁴

Bu makale İbn Meymûn'un din değiştirme baskısına maruz kalan Yahudiler için yazdığı *İggeret ha-Şemad*'da ortaya konulan düşüncelerine odaklanmaktadır. Yahudilerin tarihleri boyunca pek çok kez karşı karşıya kaldığı dinî zulme yaşadığı dönemde şahitlik eden İbn Meymûn'un mektubunda sunduğu çözüm Yahudi toplulukları için bir çıkış noktası olarak hizmet etmiş görünmektedir.¹⁵ Makale, Yahudi tarihinin anlaşılmasında merkezi bir öneme

mektubun İbn Meymûn'a ait olmadığını iddia etmektedir. Bk. xviii-xix; Davidson da İbn Meymûn'un muhtemelen bu mektubu yazmadığını düşünmektedir. Bk. *Moses Maimonides*, 505-509. *Maamar Kiduş ha-Şem* (Tanrı'nın Adını Kutsama Risalesi) olarak da adlandırılan mektubun farklı İbranice metinleri için bk. <https://haymsoloveitchik.org/>.

¹³ Musa İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", *The Epistles of Maimonides: Crisis and Leadership* (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1993), 22.

¹⁴ Halkin'in not ilavelerinin kullanışlılığı nedeniyle çalışma boyunca *İggeret ha-Şemad*'a yapılan tüm atıflarda bu İngilizce çeviri kullanılmıştır. Mektubun diğer baskıları ve ayrıntılı bilgi için bk. Stitskin, "Maimonides Letter On Apostasy", 106; Haym Soloveitchik, "Maimonides' Iggeret ha-Shemad: Law and Rhetoric", *Collected Essays* (New York: Oxford University Press, 2014), 2/290-291, dn.3.

¹⁵ 15. yüzyılda İspanya'ya Hristiyanların hâkim olmasıyla birlikte Yahudiler bu kez Katoliklik ya da göç etme seçenekleriyle karşı karşıya kalmışlardır. Kimi Yahudiler görünüşte Katolikliği benimsemiş olsa da gizli olarak Yahudiliğin dinî emirlerini devam ettirmişlerdir. Kraemer, Marranolar olarak adlandırılan bu grubun ortaya çıkmasında on ikinci yüzyılda yaşanan gelişmelerin öncülük ettiği görüşündedir. Bk. Kraemer, *Maimonides*, 81-

sahip olan din değıştirme ve şehitlik anlayışını İbn Meymûn'un ilgili mektubu etrafında açıklamayı hedeflemektedir. Araştırmacıların İbn Meymûn'un mektupta öne sürdüğü görüşlerin Yahudi hukukuna aykırı olduğu¹⁶ ya da alternatif bir çözüm olduğu¹⁷ şeklindeki söylemlerine karşılık bu çalışmanın temel iddiası Yahudi geleneğinde zaten var olan çözümün İbn Meymûn tarafından yeniden gündeme getirildiği düşüncesidir. Bu yönüyle İbn Meymûn *İggeret ha-Şemad*'da baskı altındaki dönemlerde nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiği cevabını Yahudi dinî literatürünü esas alarak halkın anlayabileceği dil ve delillerle ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, çalışmada *İggeret ha-Şemad* ve bununla ilgili yazılmış literatür esas alınarak önce mektupta ismi belirtilmeyen Yahudi hahamın görüşleri ve İbn Meymûn'un bunlara itirazları, daha sonra ise İbn Meymûn'un çözüm önerisi Yahudi dinî metinleriyle mukayeseli olarak incelenecektir. Böylece İbn Meymûn'un şehitlik ve din değıştirme hakkındaki görüşlerinin Yahudi geleneğindeki yeri gösterilmeye çalışılacaktır.

1. Şehitlik ve Din Değıştirmeyle İlgili Yahudi Hahamın Görüşleri ve İbn Meymûn'un Yahudi Hahama İtirazı

Mektuptan anlaşıldığına göre İbn Meymûn'un çağdaşlarından olan bir Yahudi,¹⁸ bilge olarak nitelendirdiği bir hahama baskı altında *kelime-i şehadet* getirmenin hükmüyle ilgili soru sorar. O, çocukları Yahudi olmayanlar arasında asimile olsa bile ölmek için bunu kabul etmesi mi gerektiğini yoksa bu zorlama karşısında Musa şeriatında kendisinden istenildiği gibi ölmesi mi gerektiğini öğrenmek ister. Soruyu soran kişi aynı zamanda *kelime-i şehadet* getirmenin, Musa şeriatındaki tüm emirlerden vazgeçmeye yol açacağını da ilave eder.¹⁹

Yahudi hahamın cevabı günümüze ulaşmadığı için onun görüşleri ancak İbn Meymûn'un mektubu üzerinden okunabilmektedir. İbn Meymûn, dört bölümden oluşan mektubun ilk üç bölümünde Yahudi hahamın iddialarını ve bu iddialara yönelik kendi itirazlarını dile getirmektedir. O, mektupta soru sorulan hahamın Yahudilerin baskı gördüğü topraklarda yaşamadığına ve bu sıkıntılardan etkilenmediğine işaret etmektedir. Bu vurguyla hahamın verdiği cevabın değerini azaltmayı hedeflediği görülmektedir. Zira haham din değıştirme konusunda bir baskı görmediği için cevabı da yüzeysel bir bilgi vermekten öteye geçemeyecektir. İbn Meymûn, hahamın verdiği cevabın zararlı ifadeler içerdiğini, zayıf ve karmaşık olduğunu belirterek soru soran Yahudinin bilge nitelemesine katılmadığını, aksine bu kimsenin cahil ve aptal olduğunu açıkça ifade etmektedir. Kendisinin ise bu konuda iyi bilgi sahibi olduğunu iddia etmektedir. Öyle görünüyor ki mektupta ismi belirtilmeyen haham halk tarafından tanınan ve itibar gören bir kimsedir. İbn Meymûn'un mektubun

82; Marranoların ortaya çıkışı ve temel inançlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Mahmut Salihoglu, "Marranolar ve Dinî İnançları", *EKEV Akademi Dergisi* 15/49 (Güz 2011), 105-115.

¹⁶ Bk. Soloveitchik, "Maimonides' Iggeret ha-Shemad", 2/294-295; Davidson, *Moses Maimonides*, 501-509.

¹⁷ Abraham Halkin - David Hartman, *Epistles of Maimonides: Crisis and Leadership* (Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1993), 46-51.

¹⁸ Stitskin'in iddiasına göre Fez'de ikamet eden bir Mağrib dindarı, İbn Meymûn'un babası Meymûn b. Yosef'in Yahudilerin umutsuzluğa kapılmamaları için uyararı ve Tanrı'nın onları terk etmediğini bildiren "Teselli Mektubu (*İggeret ha-Nehamah*)"ndaki hoşgörölü tonundan memnun kalmamış ve bu İslâm'a sözde itaat meselesi hakkında dinî hukuka uygun bir karar vermesi için yabancı bir hahama danışmaya karar vermişti. Bk. Stitskin, "Maimonides Letter On Apostasy", 104; Meymûn b. Yosef'in mektubunun İngilizce çevirisi için bk. L. M. Simmons, "The Letter of Consolation of Maimun ben Joseph", *The Jewish Quarterly Review* 2/1 (1889), 62-101; Yair Lorberbaum - Haim Shapira, "Maimonides' Epistle on Martyrdom in light of Legal Philosophy", *Dine Israel* 25 (2008), 348.

¹⁹ Bk. İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 15.

ikinci bölümünün sonunda beyan ettiği hahamın cevabının halk içinde yayılacağından ve bu nedenle Yahudilerin Tanrı'dan uzaklaşacaklarından endişe etmesi kanaatimizce buna bir işarettir. İbn Meymûn'un haham hakkında aşağılayıcı ifadeler kullanmasının yanı sıra onun sunduğu kanıtların çelişkili ve konuyla alakasız olduğunu açıklamaları hahamın halk nezdinde itibarını düşürmeye çalışmasını göstermektedir. Hartman'ın ifadesiyle İbn Meymûn'un bu teşebbüsü hahamın görüşleri karşısında Yahudi toplumunu umutsuzluk ve suçluluk duygusundan kurtarmanın bir yoludur.²⁰

İbn Meymûn mektubunda hahamın cevabının tamamını değil yalnızca özünü aktaracağını, zira onun sözlerindeki gereksiz pek çok ayrıntıyı aktarmanın faydasız bir eylem olacağını söyleyerek onun iddialarını ve kendi itirazlarını şu şekilde dile getirmektedir:

1. Hahama göre kim *kelime-i şehadet* getirirse İsrail'in tanrısını inkâr etmiş olur. Delil olarak da Yahudi hahamların şu sözünü kullanır: Kim putperestliği ikrar ederse, sanki tüm Tevrat'ı inkâr etmiş gibidir.²¹ Haham böylece kişinin hayatta kalması çocuklarının Müslüman olmasını engelleyecek olsa bile, şehadet getirmektense öldürülmeyi tercih etmesi gerektiği görüşündedir.²² Görüldüğü üzere haham İslâm'ı kabul etmenin putperestlik olduğunu iddia etmektedir. Nitekim Yahudi geleneği içerisinde bazı din bilginlerinin İslâm'ı, Kâbe ve hac uygulamaları üzerinden putperestlikle ilişkilendirdiği bilinmektedir.²³ Mektubun devamında hahamın Mekke'de ve diğer yerlerde Müslümanların putlarının olduğunu iddia etmesi²⁴ İslâm ile putperestlik arasında kurduğu ilgiyi de açıklamaktadır.²⁵ Yahudi şeriatına göre putperestlik kişinin işlemektense canını vermesi gereken en büyük günahlardan biri olarak kabul edilmektedir.²⁶ Bu durumda hahamın görüşüne göre bir Yahudi İslâm'ı kabul etmektense ölümü göze almalıdır.

İbn Meymûn, hahamın ifadelerine karşılık İslâm'ın putperestlik olmadığı şeklinde bir itirazda bulunmamıştır. Oysa İbn Meymûn'a göre Müslümanlar putperest değildir. Zira o, *ovdey avoda zara* (putperestler) tabirini eserlerinde Müslümanlar için hiç kullanmamıştır.²⁷ Bu itirazı yapmamasının muhtemel sebebi hahamın ve bazı diğer Yahudi bilginlerin düşündüğü gibi İslâm putperestlik olarak kabul edilse bile bu şartlar altında kişinin canını vermemesi gerektiğini savunmak olabilir. İbn Meymûn'un hahama itirazı zulüm zamanında olmadıkları şeklinde de değildir. Nitekim bir Yahudi ölüm tehdidi altındaysa ve dinsel zulüm dönemi değilse kamusal alan dışında yasakları çiğneyebileceği Yahudi şeriatında

²⁰ Halkin - Hartman, *Epistles of Maimonides*, 51.

²¹ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 15-16; Bk. Babil Talmudu, Kidduşin, 40a: 14; Midraş, Sifrei Devarim, 54:4. Çalışma boyunca Yahudi dini literatüründen yapılan alıntılar için <https://www.sefaria.org/texts> kullanılmıştır. Ayrıca bk. İbn Meymûn, *Delâletü'l-Hâirin*, çev. Osman Bayder - Özcan Akdağ (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2019), 3:29:519.

²² Kraemer, *Maimonides*, 106.

²³ Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, 122, 183-192.

²⁴ Bk. İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 21.

²⁵ Hartman'a göre hahamın bu görüşü muhtemelen Yahudilerin İslâm'ı seçmesiyle putperestliğin uzun vadede aynı sonuçları doğuracağını düşündüğüne işaret etmektedir. Bu durum hem Faslı Yahudi toplumunu parçalayacak hem de bu toplumu örnek alabilecek diğer bölgelerde yaşayan Yahudilerin kararlılığının zayıflamasına yol açacaktır. Bk. Halkin - Hartman, *Epistles of Maimonides*, 62.

²⁶ Diğerleri zina ve cinayettir. Bk. Babil Talmudu, Sanhedrin, 74a:12.

²⁷ Meral, *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı*, 212; İbn Meymûn'un İslâm ve Müslümanlar hakkındaki görüşleri için ayrıca bk. Baki Adam, "Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslâma Bakışı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 352-355.

bulunmaktadır.²⁸ Bunun yerine İbn Meymûn'un itirazı yaşanan bu zulmün geçmişte yaşananlardan çok farklı olduğudur. O, bu zulüm dönemindeki tek zorlamanın dil ile ikrar olduğunu, bu nedenle de Yahudi tarihi boyunca yaşanan diğer zulümlerden farklı olduğunu vurgulamaktadır. İbn Meymûn, Talmud alimlerinin günah işlemektense yaşamın feda edilmesi gerektiğine hükmettiği durumlarda bir emrin fiilen ihlalinin kastedildiğini; yalnızca bir söz söylemeye zorlanıldığı düşüncesinin muhtemelen âlimlerin zihninde olmadığını söylemektedir.²⁹ Sonuç olarak yalnızca *kelime-i şehadet* söylemenin bir putperestlik eylemi olarak görülmesi şüpheli olduğundan bu durum kişinin hayatını feda etmesini gerektirmez.³⁰ Ayrıca İbn Meymûn'a göre, hahamın iddia ettiği gibi hür iradeleriyle putperestliği seçenlerle baskı ve zulüm altında *kelime-i şehadet* yalnızca dil ile söyleyenler arasında bir fark olmadığını söylemek hatadır.³¹

2. Haham, *kelime-i şehadet* getiren kimsenin Musa şeriatını ister alenen uygulasin isterse de gizli olarak yerine getirsin artık bir Yahudi olmadığını savunmaktadır. İbn Meymûn, hahamın bu yorumuna Şabat'ı kılıç zoruyla kutlamayan bir kimse ile keyfi olarak kutlamayan kişi arasında bir fark görmediği eleştirisini yapmaktadır. Halkın'ın de işaret ettiği gibi İbn Meymûn için asıl önemli olan husus baskı altındaki bir Yahudinin istemediği için mi yoksa korktuğu için mi Musa şeriatını uygulamaktan kaçındığıdır. Meselenin hükmü İbn Meymûn'a göre bu farkla ilgilidir.³² Yahudi hukukunda baskı altında hareket eden bir kişiyle isteyerek hareket eden kişi arasındaki yasa farklıdır. İbn Meymûn bununla ilgili olarak Levililer 20:5'in Sifra'daki yorumuna atıf yapmaktadır. Buna göre bir kimse çocuğunu *Molek'e*³³ adarsa Tanrı, o adamdan yüz çevireceğini söylemektedir. Öte yandan bir kimse bu günahı işlemeye zorlanırsa ve bunu istemeden yaparsa Yahudi geleneğine göre Tanrı bu kimseden yüz çevirmez.³⁴

İbn Meymûn, hahamın gizli olarak Yahudi şeriatını uygulasa da açıkça Yahudi gibi davranmayan bir Yahudi olmadığı hükmüne karşı Tannaim'den Rabbi Eliezer (80-110) ve Rabbi Meir (135-170) ile ilgili Talmud pasajlarından örnekler vermektedir. Anlatıldığına göre Rabbi Eliezer sapkın³⁵ olduğu gerekçesiyle tutuklanır ve yargılanması için mahkemeye çıkarılır. Yargıç ona, bilge olduğu halde neden sapkınlıkla meşgul olduğunu sorduğunda Eliezer "Yargıç'ın doğru karar vermesine güveniyorum." cevabını verir. Yargıç, onun bu sözünden kendisini kastettiğini düşünerek beraatına karar verir. Oysa Eliezer, Tanrı'nın yargısını kabul ettiğini kastetmektedir.³⁶ İbn Meymûn, Eliezer'in yargıç karşısında sapkınımış gibi davrandığını vurgulayarak kendi argümanına destek sağlamaktadır. Üstelik Yahudi geleneğinde sapkınlığın putperestlikten daha vahim olduğunu, böyle bir zulüm altında kalan Yahudilerin de inanmasalar bile yetkililerin iddia ettiği şeye inanıyormuş gibi görünebileceklerini söylemektedir. Yine Romalıların Yahudi bilgelerini idam ettiği bir

²⁸ Bk. Babil Talmudu, Sanhedrin, 74a:21.

²⁹ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 30-31.

³⁰ Lorberbaum - Shapira, "Maimonides' Epistle on Martyrdom in light of Legal Philosophy", 352.

³¹ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 16.

³² Halkin - Hartman, *Epistles of Maimonides*, 35, dn.16.

³³ Ammonluların tanrısı. Ammonlular ve daha sonra bazı Yahuda kralları *Molek*'in öfkesini dindirmek için çocukları yakarak kurban olarak sunmuşlardır. Bk. Ömer Faruk Harman, "Cehennem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1993).

³⁴ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 29. Sifra'daki yeri için ayrıca bk. Kedoşim 4:14-15.

³⁵ Babil Talmudu, Avoda Zara, 17a:1-3'den sapkınlığın Hz. İsa'nın taraftarı olma suçlaması olduğu anlaşılmaktadır.

³⁶ Babil Talmudu, Avoda Zara, 16b:15-16.

dönemde Rabbi Meir'in yakalanması için emir verilir. Rabbi Meir yakalanmamak için geneleve saklanır. Burada Yahudi olmayan birinin yaptığı *kaşer* olmayan bir yemeğin tadına bakar gibi yapar. Onu tanıyanlar bu kişinin Rabbi Meir olamayacağını düşünerek peşini bırakırlar ve böylece Rabbi Meir Babil'e kaçar.³⁷ Bu anlatıda Rabbi Meir de inancını gizlediğinden hahamın görüşüne göre onun da Yahudi olmayan biri olduğu sonucu doğmalıdır. Zira hahama göre Yahudi olmayan biri gibi davranan Yahudi değildir.³⁸ Bu örneklerle İbn Meymûn, şehitliğe alternatif olarak baskı altındaki Yahudilerin hayatta kalmak uğruna inançlarını gizleyebileceği görüşünü güçlendirmektedir.

Gerçekten de Yahudi tarihi göz önüne alındığında şehitliğin bir norm olmadığı görülmektedir. Herr, zulüm zamanlarında Yahudi alimlerin çok az bir kısmının açıkça zalim yöneticilerin emirlerine itaatsizlik ettiğini ve ölümü göze aldığını, diğerlerinin ise kendilerini gizlediklerini ve Yahudi olmayanlar gibi davrandıklarını ifade etmektedir.³⁹ Söz gelimi Romalı yöneticilerin Yahudi halkına yönelik dinî zulmü esnasında Haham Yeşua'nın iki öğrencisinin dış kıyafetlerini değiştirerek Yahudi kimliklerini gizledikleri,⁴⁰ Rabbi Akiva'nın Tevrat öğretmediği ve şema duasını sessizce okuduğu kaynaklarda yer almaktadır.⁴¹ Yine, Romalıların yargıladığı Haham Elazar ben Perata'nın hayatta kalmak için mahkeme karşısında Yahudi dinine bağlılığını inkâr ettiği, Tanrı'nın gösterdiği mucizelerle sözleri doğrulanarak ölümden kurtulduğu kaydedilmektedir.⁴² Bu örnek aynı zamanda Tanrı'nın da zulüm zamanlarında inancın gizlenmesini desteklediğine delil olabilir.

3. Hahama göre zorla din değiştirenlerden biri Müslümanların ibadetlerine dâhil olmasa bile camiye giderse ve orada hiçbir şey söylemeden evine gidip Yahudi ibadetlerini yerine getirirse bu kişi iki kat günah işlemiştir. Bunun kanıtı olarak Yeremya 2:13'de geçen "Halkım iki kat kötülük yaptı." pasajını ve bunun Talmud'daki "Put a ve tapınağa eğildiler."⁴³ yorumunu sunar. Hahamın bu görüşüne cevap vermek İbn Meymûn için "göz ardı edilemeyecek" bir husustur. Zira ona göre zulüm gören bir kimsenin dua ettiğinde herhangi bir mükafat almayacağına dahası cezasının katlanacağına hükmetmek kabul edilemez bir yorumdur. İbn Meymûn'a göre haham, Tanrı'nın adını kirleten sapkınlarla Tanrı'nın adını yüceltmek için gayretli bir kimse arasında ayırım yapmamaktadır. İbn Meymûn baskı altında din değiştiren kişinin camiye gitmek zorunda olduğu için gittiğini ve burada Yahudi dinine aykırı bir söz söylemediğini; bu nedenle sapkınlarla bir değerlendirilemeyeceğini savunmaktadır.⁴⁴

İbn Meymûn'a göre zorla din değiştirenlerin fırsat bulduklarında Yahudiliğin dinî emirlerini uygulamaya çalışmasının iki kat kötülük olarak nitelendirilmesi Yahudi halkı umutsuzluğa ve çaresizliğe mahkûm edecek, kendi inançlarından ve değerlerinden bütünüyle koparacaktır. İbn Meymûn, Yahudi halkın tutunmaya çalıştığı dinî emirlerin Tanrı katında kötülük değil değerli bir eylem olduğunu onlara göstermek istemektedir. Tanrı'nın her bir

³⁷ Babil Talmudu, Avoda Zara 18b:1-4.

³⁸ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 20.

³⁹ Herr, "Persecutions and Martyrdom in Hadrian's Days", 23/109-115.

⁴⁰ Bereşit Raba, 82:8; Abraham Gross, *Spirituality and Law: Courting Martyrdom in Christianity and Judaism* (Oxford: University Press of America, 1984), 6.

⁴¹ Babil Talmudu, Pesahim, 112a:12; Tosefta Berakhot, 2:13.

⁴² Babil Talmudu, Avoda Zara, 17b-18a; Gerald J. Blidstein, "Rabbis, Romans, and Martyrdom- Three Views", *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 21/3 (1984), 57.

⁴³ Filistin Talmudu, Sukkah, 5:5:4.

⁴⁴ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 16.

eylemin karşılığını vereceğini savunurken Tanah'ta zikredilen tüm kötülüklerine rağmen en küçük bir iyi eylem sonucunda mükafatlandırılan Esav, Omri oğlu Ahav, Moab kralı Eglon ve Nebukadnezzar örneklerini sunmaktadır.⁴⁵ Buna göre Tanrı'nın reddettiği Esav'a yalnızca babasını onurlandırma emrini yerine getirdiği için Mesih gelinceye kadar kesintisiz egemenlik bahşedilmiştir.⁴⁶ Tanrı'yı inkâr eden ve putperest olan Ahav, Tanrı önünde kendini alçaltarak oruç tuttuğu için yaşamı boyunca sıkıntı çekmemekle mükafatlandırılmıştır.⁴⁷ Midraş literatürüne göre Eglon'un Tanrı'dan kendisine haber getirildiği söylendiğinde tahtından kalkarak Tanrı'yı onurlandığı için Yahudilerin büyük kralı Davud, onun kızı Rut'un soyundan gelmiştir.⁴⁸ Yine, Rabbin Tapınağı olan Süleyman Mabedi'ni yakmak gibi çok büyük bir kötülük yapan Babil kralı Nebukadnezzar küçük bir *mitzvayı* yerine getirdiği için kırk yıl sürecek bir hükümdarlıkla ödüllendirilmiştir.⁴⁹ İbn Meymûn'a göre büyük günahkârlar olarak kabul edilen ve bu günahları isteyerek yapan kişileri Tanrı iyilikleri için mükafatlandırıyorsa; istemeden, baskı altında günah işlemek zorunda kalan Fas Yahudilerinin yaptıkları iyi işler için kat kat ödül verecektir.⁵⁰ Zira İbn Meymûn'a göre baskı altındaki kişi gönüllü olarak din değiştirmedikten aslında dili ile kabul ettiğini söylediği inancı benimsememiştir. Dolayısıyla bu kişi Yahudi şeriatını yerine getirdiğinde bunu yalnızca dinî bir gereklilik olduğuna inandığı için yapmaktadır.

4. Hahama göre bir kimse zorla bile olsa Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ederse günahkâr kabul edilir. Çıkış 23.1'de zikredilen "Günahkârla iş birliğine girmeyeceksin." pasajının Talmud'da günahkâr bir kimsenin tanıklığının kabul edilmeyeceği yorumundan hareketle haham, bunların şahitliklerinin de geçerli olmayacağını savunmaktadır.⁵¹ Görüldüğü kadarıyla haham, baskı altında da olsa başka bir peygamberin peygamberliğini kabul etmeyi gönüllü olarak kabul etmekle aynı kategoride değerlendirmektedir.

İbn Meymûn zorla yapılan eylem ile gönüllü olarak yapılan eylemi Yahudi din bilginlerinin aynı şekilde değerlendirmedikçe öne sürmektedir. Hatta en büyük günah kabul edilen putperestliği zorlama altında yapanların putperestlik günahıyla itham edilmediğini savunmaktadır. Nebukadnezzar döneminde puta zorlanmış Babilli Yahudileri hiçbir din aliminin günahkâr, Yahudi olmayan ya da tanıklığı kabul edilmeyen kişiler olarak adlandırmadığını, Tanrı'nın da onları putperestlik günahıyla suçlamadığını ifade etmektedir. Çünkü baskı altında hareket etmişlerdir.⁵²

5. Hahama göre sapkınlar ve Hristiyanlar bile İslâm'ı kabul etmektense ölümü seçeceklerdir. O, bu sözlerle sapkınların ve Hristiyanların kendi inançlarından vazgeçmeme uğruna canlarını feda edeceklerini varsaymaktadır. Öyleyse Tanrı'nın seçilmiş halkı ve Tanrı'nın adının kutsanması emrinin tek muhatapları olan Yahudilerin bu şartlarda canlarını

⁴⁵ Bunların kötülükleri için bk. Yaratılış, 25:34; Malaki, 1:3; 1 Krallar, 16:29-34; Hakimler, 3:12-14; 2 Krallar, 25:8-9.

⁴⁶ Bk. Bereşit Raba, 63:10, 65: 16

⁴⁷ Bk. 1 Krallar. 21:27-29.

⁴⁸ Bk. Rut Raba, 2:9.

⁴⁹ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 22-23. İbn Meymûn'un bu görüşü Babil Talmudu, Sanhedrin, 96a:9'a dayanmaktadır.

⁵⁰ Lorberbaum - Shapira, "Maimonides' Epistle on Martyrdom in light of Legal Philosophy", 127-128.

⁵¹ Babil Talmudu, Sanhedrin, 27a:2. Ayrıca bk. Musa İbn Meymûn, *Sefer ha-Mitzvot*, Negative Commandments, 286.

⁵² İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 21. Ayrıca bk. Babil Talmudu, Megilla, 12a:9-10; 13b:3.

seve seve vermeleri gerektiğini düşünmektedir. Dolayısıyla Yahudilerin yaşamak için görünüşte de olsa din değiştirmelerinin aşağılık bir eylem olduğunu ima etmektedir.

Hahamın sapkınları ve Hristiyanları örnek olarak göstermesi İbn Meymûn'u hayrete düşürmüştür. O, "Bir putperest kendi tapınma nesnesi uğruna çocuğunu yakarak kurban ederse, bir Yahudi de onları taklit etmeli ve Tanrı'ya hizmet etmek için aynı şekilde mi davranmalı?" diyerek bunların davranışlarının örnek olarak verilmesini "felaket" olarak nitelemektedir.⁵³

Görüldüğü üzere ismi bilinmeyen haham bütün yargılarında bir eylemi gönüllü olarak yapanla baskı altında yapanı eşit olarak değerlendirmiştir. İbn Meymûn, hahamın sözlerinin bir dayanağı olmadığını öne sürmektedir. İbn Meymûn'a göre haham, kendi kendine yasa koymakta ve yazdıklarını tekrar değerlendirme gereği duymadan kamuoyuyla paylaşmaktadır. Sonuç olarak da Yahudileri umutsuzluğa sürüklemektedir. Oysa İbn Meymûn'a göre yapılması gereken zaten zor zamanlardan geçen Fas Yahudi cemaatini ayakta tutacak gücü hem Yahudi tarihi hem de Yahudi geleneğinden tanıklıklarla sunmaktır.

İbn Meymûn hahama karşı olan tüm itirazlarını gönüllü eylemle baskı altında yapılan eylemin farkına yönelik Yahudi din bilgilerinin yorumlarıyla cevap vermiştir. Soloveitchik'e göre İbn Meymûn'un Yahudi din bilgilerine atıfla verdiği örnekler *agada* ağırlıklıdır ve hukuki bir temeli yoktur. Bu yönüyle İbn Meymûn'un mektubu hukuksal bir metin değil retorik bir metindir.⁵⁴ Soloveitchik'in bu yorumuna Hartman karşı çıkarak *agada* ile ilgili metinlerin bağlayıcılığının olmadığını iddia etmenin yersiz bir eleştiri olduğunu, zira *agadanın halahaya* kaynaklık teşkil ettiğini öne sürmektedir.⁵⁵ Gerçekten de İbn Meymûn'un itirazları göz önüne alındığında bunların yalnızca *agada* ile ilgili unsurlar barındırdığını söylemek güçtür. Onun gönüllü eylemle baskı altında yapılan eylemi kesin bir biçimde ayırması Yahudi hukukunun da temel ilkelerinden biridir. Nitekim şimdi ele alacağımız Fas Yahudi cemaatine sunduğu çözümde bunu açıkça ortaya koymaktadır.

2. İbn Meymûn'un Şehitlik ve Din Değiştirmeyle İlgili Görüşleri

İbn Meymûn mektubunun dördüncü bölümünü din değiştirme baskısı altındaki Yahudilerin ne yapması gerektiğiyle ilgili kendi cevabına ayırmıştır. O, bu konuda kendisinin iyi bilgi sahibi olduğunu söylemekte ve hastalık olarak tanımladığı bu duruma nasıl çare bulduğunu şu sözlerle ifade etmektedir. "Eskilerin kitaplarından ilaçlar ve kökler toplamaya giriştim; bunlardan bu hastalığa faydalı bir ilaç ve merhem hazırlamayı ve Tanrı'nın yardımıyla onu iyileştirmeyi düşünüyorum."⁵⁶ İbn Meymûn bu konuda söyleyeceklerini beş kategoriye ayırarak sunmaktadır:

İbn Meymûn ilk kategoride zulüm zamanlarıyla normal zamanların hükümlerinin birbirinden farklı olduğuna işaret etmekte ve yasaların ne zaman ihlal edilebileceğini ya da ne zaman hayatın feda edilmesi gerektiğini Talmud'u esas alarak açıklamaktadır. Buna göre bir kimse putperestlik, yasak cinsel ilişki ya da kan dökmeye zorlanırsa zulüm dönemi olsun ya da olmasın, özel ya da kamusal alanda,⁵⁷ zalimin amacı ister dinî emirlerin ihlali için isterse

⁵³ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 17.

⁵⁴ Bk. Soloveitchik, "Maimonides' Iggeret ha-Şemad", 2/312.

⁵⁵ Halkin - Hartman, *Epistles of Maimonides*, 47, 51.

⁵⁶ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 24.

⁵⁷ Talmud kamusal bir eylemi on Yahudinin huzurunda olması şeklinde tanımlamaktadır. Bir eylem, ondan az kişinin huzurunda yapılırsa kamusal bir eylem olarak kabul edilmez. "Bu on kişinin Yahudi olmasını şart

kişisel menfaati için olsun canını feda etmelidir.⁵⁸ Yahudi geleneğinde Tevrat'taki 613 emirden biri olan Tanrı'nın adını kutsama *mitsvasının* en güçlü dışa vurumu kişinin putperestlik, yasak cinsel ilişki ya da cinayet yasaklarını işlemektense ölümü göze almasıdır.⁵⁹ Böylece kişinin Tanrı'ya olan sevgisinin kendi hayatından daha değerli olduğunu göstermesi beklenir.⁶⁰ Zalim bir yönetici bu üç büyük günah dışında Tevrat'ın emirlerinden birinin çiğnenmesini kendi kişisel menfaati için isterse zulüm zamanı olsun ya da olmasın, özel ya da kamusal alanda kişi Tevrat'ı ihlal edebilir, hayatını feda etme zorunluluğu yoktur.

Eğer zalim, üç büyük günah dışındaki dinî emirlerin çiğnenmesini kendi kişisel amacı için değil de Tevrat'ın kurallarını ihlal etmek için bir kimseyi zorluyorsa zulüm dönemi olup olmaması önem kazanır. Zulüm dönemiye kişi özelde ya da kamusal alanda yasayı ihlal etmemeli ve ölümü göze almalıdır. Dinî zulmün olmadığı dönemlerde ise yalnızca özelde yasayı ihlal etmek zorunda bırakılırsa emri çiğneyebilir. Ancak kamusal alanda küçük bir *mitzvayı* dahi ihlal etmesi istenirse kişi hayatını feda etmelidir.⁶¹ “Küçük bir *mitzva*”nın ne olduğuyla ilgili olarak İbn Meymûn, Talmud örneğini devam ettirerek böyle bir durumda bir Yahudinin ayakkabı bağlama biçimini bile değiştiremeyeceğini ifade etmektedir. “Ayakkabı kayışlarıyla ilgili bir Yahudi geleneği vardı. Yahudi olmayan yetkililer Yahudilerin uygulamalarını değiştirmeleri ve Yahudi olmayanların taktığı ayakkabı kayışları gibi kayışlar takmaları gerektiğine karar verselerdi, kişi kabul edilen gelenekten sapmaktansa hayatını feda etmek zorunda kalırdı.”⁶² Görüldüğü üzere Tanrı'nın adının kutsanması emrinde birincil ve belirleyici etken, eylemlerin kamusal alanda gerçekleştirilmesidir.⁶³ Yahudi din bilginleri dinî zulüm zamanı olmasa bile bir kişinin ölümcül tehlike karşısında bir yaşağı çiğnemesine ancak özel olarak yapması emredildiğinde izin verildiğini söylemiştir. Burada başkalarına örnek olmadığı için zalime boyun eğebilir. Aleni olarak emrin çiğnenmesi diğer Yahudilere de örnek olacağından yasaklanmıştır.

İbn Meymûn ikinci kategoride Tanrı'nın adına saygısızlığın (*Hilul ba-Şem*) ne olduğunu ve bunun cezasını açıklamaktadır. Tanrı'nın adına saygısızlık genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır:

Genel olan iki türdür: (1) Kişinin kendi hazzı ya da zevki için değil Tevrat'ın emirlerini önemsemediği ya da küçümsemediği için kötü niyetle günah işlemesi Tanrı'nın adına saygısızlıktır. Bir kimsenin boş yere yemin etmesi bu türdendir. Bununla ilgili olarak İbn Meymûn Levililer 19:12'de zikredilen “Benim adımla yalan yere yemin etmeyeceksin, Tanrı'nın adını lekelemeyeceksin.” pasajını delil olarak getirmektedir. Bir kimsenin Tanrı adına yalan yere yemin etmesi kişinin dinî emirleri hor gördüğünün bir işareti kabul edilmiştir. (2) Yine toplum tarafından eleştirilen davranışları yapan ve bunları düzeltmeyen

koşmamız açıktır, çünkü Tanrı'nın adının kutsanması için on kişi gerekliliğini türettiğimiz ayette yazılmıştır: ‘Ve İsrailoğulları arasında kutsanacağım’ (Levililer 22:32)”. Bk. Babil Talmudu, Sanhedrin, 74b:2-3.

⁵⁸ Babil Talmudu, Sanhedrin, 74a:12. Rabbi Yişmael'e göre özel alanda kişi hayatını kurtarmak için puta tapabilir. Çünkü *mitzvalar* hayatı sağlamak için verilmiştir. Bunları yerine getirmek uğruna ölmesi için verilmemiştir. Ancak puta tapma eyleminin aleni olarak yapılması istenirse ancak o zaman hayatını feda etmelidir. Çünkü Tanrı'nın adının İsrailoğulları arasında kirlenmesi yasaktır. Bk. Babil Talmudu, Sanhedrin, 74a:13-14.

⁵⁹ *Tora ve Aftara: Vayikra*, çev. Moşe Farsi (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2010), 3/495.

⁶⁰ Halkin - Hartman, *Epistles of Maimonides*, 70.

⁶¹ Rava'ya göre Yahudi olmayanlar, kendi kişisel zevkleri için bir yasağın çiğnenmesini emrettiğinde, günah kamusal alanda işlense bile, kişinin hayatını feda etme zorunluluğu yoktur. Babil Talmudu, Sanhedrin, 74b:5

⁶² Babil Talmudu, Sanhedrin, 74b:1.

⁶³ Ephraim E. Urbach, *The Sages: Their Concepts and Beliefs*, çev. Israel Abrahams (England: Harvard University Press, 1995), 358.

kimse de günah işlemese bile Tanrı'nın adına saygısızlık etmiş olur. Kişi, insanların arkasından konuşacağı türde davranmaktan sakınmalıdır. Çünkü bir kimse günahlar konusunda Tanrı'ya karşı olduğu gibi insanlara karşı da sorumludur. İbn Meymûn Sayılar 32:22'de geçen "Tanrı'ya ve İsrail'e karşı günahsız olacaksın." pasajını buna delil olarak göstermektedir.

Özel olan da iki türdür: (1) Dindarlığı ve Tanrı'ya bağlılığıyla tanınmış bir kimsenin sıradan insanlar yaptığından önemsenmeyecek olan bir davranışı yapması Tanrı'nın adına saygısızlıktır. Çünkü bu kimseler toplum içinde belirli bir statüye sahip olduklarından örnek davranışlar sergilemekle yükümlüdürler. Mesela Yahudi bir bilgin bir şey satın aldığından onu hemen ödemesi gerekir. Sıradan insanlar gibi borcunu ertelememelidir. (2) Bilgili olmasına rağmen ticarete dürüst davranmayan, insanlara karşı somurtkan olan ve küstahça davranan, insanlarla yumuşak sesle konuşmayanlar da Tanrı'nın adına saygısızlık yapmış olur.⁶⁴

İbn Meymûn, kasıtlı olarak ya da kazayla Tanrı'nın adına saygısızlığın ağır bir suç olduğunu ifade etmektedir. Tanrı'nın adına saygısızlık kasıtlı olursa bunun cezası daha ağırdır. Bir kasıt olmadan kazayla Tanrı'nın adına saygısızlık yapılırsa bu daha hafif bir ceza gerektirir. Öte yandan günah kasıtlı da işlenmiş olsa kasıtsız da işlenmiş olsa Tanrı bunun cezasını alenen verecektir. Kişilere diğer günahlarından tövbe etmeleri için süre tanınarak cezaları ertelenir, ancak Tanrı'nın adına saygısızlığın cezasını Tanrı ertelemeyiz. İbn Meymûn, buradaki cezanın Tanrı'nın adına saygısızlığın bir zorlama olmadan, isteyerek yapılması durumunda geçerli olacağını kaydetmektedir.⁶⁵

İbn Meymûn, kişinin Tanrı'nın adına saygısızlığı içeren eylemlerden uzak kalmasıyla Tanrı'nın adını kutsayacağını ifade etmektedir. İbn Meymûn'un birinci kategoride ele aldığı Tanrı'nın adını kutsama emri şehitlikle ilgili olarak ele alınmıştı. Burada ise onun anlam alanının bundan çok daha geniş olduğuna vurgu yapılmaktadır. Buna göre bir kimse Tevrat yasalarını yalnızca Tanrı'nın sevgisi ve ona hizmet etme güdüsüyle yerine getirirse Tanrı'nın adını alenen kutsallaştırmış olur. Açık ki bir zulüm ortamında kişinin emirleri uygulamaya çalışması yalnızca Tanrı sevgisinden kaynaklanabilir. Toplum içerisinde gerek dindarlığı gerekse davranışlarıyla iyi tanınmış bir kimse de Tanrı'nın adını kutsamış olur. Kendisi kabul etmese de toplum tarafından hoş görülme davranışlardan uzak duran kişi yine Tanrı'nın adını kutsallaştırmış olur.⁶⁶ Soloveitchik'e göre Tanrı'nın adını kutsama emrinin Tanrı sevgisiyle ya da toplumsal davranışlarla yerine getirileceğini iddia ederek kavramın kapsamını genişletmek ölme cesareti gösteremeyen Fas Yahudilerini bütünüyle Yahudilikten koparıp Müslümanlara katılmalarını engellemek için İbn Meymûn'un kasıtlı bir girişimidir.⁶⁷ Oysa her ne kadar Tanrı'nın adını kutsama emri çoğunlukla şehitlikle eş anlamlı olarak kullanılıyorsa da Talmud'da daha geniş bir anlamda ele alındığı görülmektedir. Söz gelimi Tesniye 6:5'te ifade edilen Tanrı'yı sevmek emri Talmud alimlerince Tevrat okuyan, Mişna öğrenen bir kimsenin günlük yaşantısındaki örnek davranışlarının insanlar arasında takdir toplayacağı ve bunu Tanrı'ya bağlılıkla ilişkilendirecekleri, böylece insanların Tanrı'ya

⁶⁴ Tanrı'nın adını kutsallaştırma ve onun adına saygısızlığın ilkeleriyle ilgili benzer ifadeler için ayrıca bk. İbn Meymûn, *Sefer ha-Mitzvot*, Negative Commandments, 63; Musa İbn Meymun (Maimonides), *İlim Kitabı* *Sefer ha-Mada'ı: Yahudiliğin İnanç ve Ahlak İlkeleri*, çev. Yasin Meral vd. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 62-68.

⁶⁵ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 27.

⁶⁶ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 27.

⁶⁷ Soloveitchik, "Maimonides' Iggeret ha-Shemad", 2/319-320.

yönelik sevgisinin artmasına etki edeceği ve Tanrı'nın adını kutsallaştıracağı şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁸ Yine MÖ 1. yüzyılda yaşamış büyük Yahudi din bilginlerinden Simeon b. Şetah'ın Yahudi olmayan birinin kayıp eşyasını sahibine vermesi Tanrı'nın adının kutsallaştırılması bağlamında zikredilmiştir.⁶⁹ Bunun yanı sıra bu emrin şehitlik dışındaki uygulamaları İbn Meymûn'un daha sonra kaleme aldığı *Mişne Tora*'da da bulunmaktadır. “.....dünyalık bir şey, haşyet, korku ya da onur kazanmak için değil de sırf Yaratıcı'nın hatırı için günah işlemekten kaçınan veya bir emri yerine getiren kişi, Yusuf'un, efendisinin karısından kendisini geri tuttuğu gibi Tanrı'nın adını kutsamış olur.”⁷⁰

Üçüncü kategoride Tanrı'nın adını kutsallaştırma uğruna şehit olanların ve zulüm altında zorla din değiştirenlerin dereceleri açıklanmaktadır. Buna göre her kim “öldürülsün ama günah işlemesin” denilen durumlarda canını feda ederse Tanrı'nın adını kutsamış olur. Şayet ölüm on Yahudinin önünde gerçekleşirse Tanrı'nın adını alenen kutsamış olur.⁷¹

Kişi canını feda etmek yerine zorlama altında günah işlerse doğru davranmamış olur. Baskıyla da olsa Tanrı'nın adını kirletmiş sayılır ancak ağır ya da hafif herhangi bir ceza ile cezalandırılmaz. Zira Yahudi hukukuna göre zorlanan birey suçlu sayılmaz. Tevrat'a göre Tanrı'nın emirlerini isteyerek çiğneyen, onları gözetmeyen kişi Tanrı'nın adını kirletmiş olur ve *karet* cezasıyla cezalandırılır.⁷² Tanrı'nın adını isteyerek kirleten kişinin günahının büyüklüğüne göre *karet* cezasının farklı kademeleri vardır.⁷³ En büyüğü olan gönüllü putperestlik günahını işleyen kişi hem erken yaşta ölür hem de gelecek dünyada ruhu tamamen yok olur. Orada dirilecek ruhlar arasında yer almaz. Ancak Tanrı'nın adına saygısızlık zorlama altında yapıldıysa o zaman hükmü değişir. “Talmud sıklıkla şöyle der: Tevrat, zorlanan bireyin suçlu olmadığına hükmeder.”⁷⁴ Bununla ilgili olarak Talmud'da, Tesniye 22:26 örnek olarak verilmektedir. Buna göre zorla bir kıza tecavüz eden kişi ölüm cezasına çarptırılır. Ancak tecavüz edilen kız bu yasak eyleme zorlandığı için yasağı çiğnemesi dolayısıyla günahı yoktur ve herhangi bir ceza verilmez. Nasıl ki birinin saldırısı sonucu ölen kişi bundan sorumlu tutulmazsa tecavüzden dolayı tecavüze uğrayan da sorumlu tutulmaz. Talmud alimleri pasajda tecavüz ile cinayetin bir arada zikredilmesi nedeniyle aynı kuralın cinayet için de geçerli olduğu sonucuna varmaktadır. Yani tecavüze uğrayan kişiyi kurtarmak için her türlü yol kullanılmalı hatta saldırganın öldürülmesi gerekiyorsa öldürülmelidir. Yine bir kimse öldürmek amacıyla birine saldırırsa saldırıya maruz kalanı kurtarmak için saldırgan gerekirse öldürülmelidir.⁷⁵ Görüldüğü gibi Yahudi şeriatında en büyük üç günahın ikisi kabul edilen yasak cinsel ilişki ve cinayet zorlama altında yapıldığında herhangi bir ceza gerektirmez, dahası bu eylemler günah olarak bile kabul edilmez. Çünkü Tanrı, kişiyi isteği dışında gerçekleşen durumlarda mazur görür.⁷⁶

⁶⁸ Bk. Babil Talmudu, Yoma, 86a:12.

⁶⁹ Bk. Filistin Talmudu, Bava Metzia, 2:5:3; Urbach, *The Sages*, 359.

⁷⁰ İbn Meymun (Maimonides), *İlim Kitabı Sefer ha-Mada'*, 67.

⁷¹ İbn Meymûn, “The Epistle on Martyrdom”, 28.

⁷² *Karet* cezasıyla ilgili bilgi için bk. Rumeysa Bektaş, *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020), 66, dn.316. Ayrıca Tevrat'ta *karet* cezasının geçtiği yerlerle ilgili bk. Yaratılış, 17:14; Çıkış, 12:15; Levililer, 7:21; Sayılar, 15:30-31.

⁷³ *Karet* cezasının farklı kademeleriyle ilgili bk. *Tora ve Aftara: Vayikra*, 3/112-113.

⁷⁴ İbn Meymûn, “The Epistle on Martyrdom”, 29; ayrıca bk. İbn Meymûn, *Delâletü'l-Hâirîn*, çev. Osman Bayder - Özcan Akdağ (Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2019), 560.

⁷⁵ Babil Talmudu, Sanhedrin, 73a: 1-6.

⁷⁶ Babil Talmudu, Nedarim, 27a:5-8.

Talmud alimleri putperestlik günahını bu iki günahıtan ayırmışlardır. Zorlama durumu da dahil olmak üzere kişi putperestlikten kaçınmalıdır. Çünkü Tanrı “Kutsal adımı kirletmeyeceksin.” diye emir vermiştir. Talmud alimleri Levililer 22:32’de zikredilen bu pasajla Tesniye 22:26’daki zorlama altında günah olmadığı pasajını uzlaştırmaya çalışmıştır. Bunun için Levililer 22:32’deki emri kamusal alanda yapılmayı yasaklayan bir emir olarak ve Tesniye 22:26’dakinin de özel alanla ilgili bir emir olarak yorumlamışlardır. Dolayısıyla kişi kamusal alanda putperestliğe zorlanıyorsa canını feda etmeli ve puta asla tapmamalıdır. Ancak zorlama özel alanla sınırlıysa o zaman putperestlikten kaçınmak için hayatını feda etmesi gerekmez.⁷⁷

İbn Meymûn Tevrat’ta geçen Tanrı adına yalan yere yemin etmeme emrinin din bilginleri tarafından katillere ya da hırsızlara karşı çiğnenebileceğine hükmedildiğini dolayısıyla baskı altında hareket edenle kendi isteği doğrultusunda hareket eden kişiler için yasanın aynı olmadığını bir kez daha vurgulamaktadır.⁷⁸ Bu nedenle bir zulmün sonucu olarak kişi yasaya aykırı davranırsa kendisine suçlu ya da günahkâr denmez, hahamın iddiasının aksine tanıklığı da kabul edilir.

Daha önce İbn Meymûn’un İslâm’ı putperest bir din olarak nitelemediğinden bahsetmiştik. Bu nedenle Fas Yahudilerinin baskı altında *kelime-i şehadet* getirmelerinin de putperestliğe girme olarak nitelendirilemeyeceği açıktır. Öyleyse burada İbn Meymûn’un Fas Yahudilerini sorumlu tuttuğu şey zorlama altında Tevrat’ın emirlerini ihlal etmek olmalıdır. İbn Meymûn, bu durumda olan bir kimsenin baskı altında Tanrı’nın adını kirlettiğini ancak bunun için herhangi bir cezaya çarptırılmayacağını ifade etmektedir.

İbn Meymûn dördüncü kategoride yaşanan zulüm ile geçmişte yaşanan diğer zulümler arasındaki farkı ve kişinin bu zulüm altında ne yapması gerektiğini açıklamaktadır. İbn Meymûn’a göre geçmişte yaşanan zulümlerde Yahudiler emirleri çiğnemeye ve günahkâr eylemlerde bulunmaya zorlanmıştı. Tevrat okuma, erkek çocukların sünnet edilmesi, Şabat kurallarına uyulması gibi yasaklar uygulanmıştı.⁷⁹ İbn Meymûn, yaşadıkları zulmün diğerlerinden çok farklı olduğunu savunmaktadır. Yaşanan zulümde Yahudiler emirleri çiğnemelerini gerektiren herhangi bir eyleme zorlanmamış, bunun yerine yalnızca sözel olarak *kelime-i şehadet*i söylemeleri için baskı yapılmıştır. Bu nedenle Yahudiler açıkça olmasa da isterlerse Tevrat’ın 613 emrini gizlice yerine getirebilirler.⁸⁰ İbn Meymûn dil ile yapılan bu ikrarın gerçekte içselleştirilmediğini, yalnızca cezadan kurtulmak için itiraf edildiğini yöneticilerin de bildiğini iddia etmektedir. Buna rağmen bir kimse görünüşte de olsa Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmek istemezse ve bu uğurda hayatını feda ederse iyiyi ve doğruyu yapmıştır. İbn Meymûn, bu kişinin Tanrı’nın adını kutsamak için canını verdiğinden Tanrı katındaki mükafatının da çok büyük olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan birinin kendisine canını mı vermesi gerektiği yoksa *kelime-i şehadet* mi getirmesi gerektiğini sorarsa ona cevabı hayatını feda etmektense *kelime-i şehadet*i söylemesi şeklindedir. Burada bir çelişki var gibi görünmektedir. İbn Meymûn bir taraftan canını feda edenleri överken diğer yandan kişinin hayatını feda etmemesi gerektiğini tavsiye etmektedir. Üstelik İbn Meymûn *Mişne* Tora’da “Her kim ki ‘Emri çiğne, canını feda etme’ denilen

⁷⁷ Babil Talmudu, Avoda Zara, 27b:11-12; 54a:3-5.

⁷⁸ İbn Meymûn, “The Epistle on Martyrdom”, 29-30.

⁷⁹ Hadrianus döneminde Yahudilerin yapmasının yasaklandığı dinî emirler için bk. Herr, “Persecutions and Martyrdom in Hadrian’s Days”, 23/94-98.

⁸⁰ İbn Meymûn, “The Epistle on Martyrdom”, 30.

hususlarda emri çiğnemeyip canını feda ederse hayatından sorumlu tutulur.”⁸¹ diyerek buna aykırı bir hükümde bulunmaktadır. Burada İbn Meymûn’un hayatını feda edenleri övmekteki maksadı, onların hatırasına saygısızlık yapmamak olabilir. Zira pek çok Yahudinin Tanrı’nın adını kutsama uğruna hayatını feda ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.⁸² Zaten yaşanmış olan bu fedakarlıkları hayatlarından sorumlu oldukları şeklinde yorumlamak zorlu dönemlerden geçen Fas Yahudilerini daha da yaralayabilirdi. İbn Meymûn kendini feda edenlere saygı göstermiş, ancak kendisi bu şartlarda ölmenin gerekli olmadığına inanmış olabilir. Bu nedenle kendisine eğer bu konuda danışılırsa hayatlarını feda etmemeleri gerektiğini söylemektedir.⁸³

İbn Meymûn, Yahudilerin hayatlarını feda etmeyip mümkün olduğunca emirleri yerine getirmeye devam etmeleri gerektiğini savunmaktadır. Çünkü Tanrı yapılan her kötülüğü cezalandıracağı gibi yerine getirilen her iyiliğin de karşılığını verecektir. Ona göre kişi zulme rağmen Yahudi şeriatının bir emrini yerine getirmeye gayret ederse iki kat ödüllendirilir. Çünkü bunu gösteriş için değil sadece Tanrı için yapmıştır. İbn Meymûn bu sözlerle Yahudi yasasını uygulamanın kendilerine bir fayda sağlamayacağı düşüncesini kırmaya çalışmıştır. Böylece bütünüyle Yahudi toplumdan kopmamalarını belki zamanı geldiğinde yeniden kendi dinlerine dönme umutlarını yaşatmayı hedeflemiş görünmektedir.

İbn Meymûn’a göre zulüm altındaki topraklarda emirleri yerine getirmeye çalışmak iki kat fazla ödüllendirilse de Yahudiler mümkün olan en kısa sürede zulmün yaşandığı toprakları terk ederek emirleri rahatça uygulayabileceği yerlere göç etmelidirler. Ailesine karşı görevlerinin olduğu gerekçesiyle bulunduğu yerde kalmaya devam etmek bir mazeret değildir. Gerekirse ailesini ve sahip olduğu her şeyi terk etmeli ve dinini yaşayabileceği bir yer bulmak için seyahat etmelidir.⁸⁴ İbn Meymûn suçluluk içerisindeki Fas Yahudileri için Haham Eliezer ve Haham Meir örneklerinde olduğu gibi ölmektense hayatı seçmelerini tavsiye ederek manevi bir yenilenme sürecini harekete geçirmeyi hedeflemektedir.⁸⁵

İbn Meymûn Batı’daki bazı Yahudi cemaatlerinin kurtuluş için Mesih’in gelmesini bekleyerek bulundukları yeri terk etmemelerini eleştirmektedir. Mesih’in ne zaman geleceği bilinemediğinden böyle bir bekleyiş kişileri günaha sürüklemektedir. Mesih beklentisiyle zulüm görülen yerlerde emirlerin uygulanmasını ertelemek bir süre sonra Yahudi yaşamının yok olmasına neden olacaktır. Emirlerin yükümlülüğü Mesih’in ortaya çıkmasına bağlı değildir.⁸⁶ Stitskin, İbn Meymûn’un Yahudi yaşamına ve değerlerine nüfuz eden Mesih merkezli bir Yahudilikten Tevrat odaklı bir inanca olan bu vurgu kaymasını, Yahudi tarihine yaptığı en büyük katkılardan biri olarak değerlendirmektedir.⁸⁷

Beşinci kategoride zulüm karşısında şehitliği değil de yaşamayı tercih eden ve görünüşte din değiştiren Yahudilerin kendilerini nasıl değerlendirmeleri gerektiği açıklanmaktadır. İbn

⁸¹ İbn Meymun (Maimonides), *İlim Kitabı Sefer ha-Mada*, 63.

⁸² Bununla ilgili kaynakların değerlendirilmesi için bk. Davidson, *Moses Maimonides*, 15-16; Kraemer, *Maimonides*, 444, dn. 37.

⁸³ Yahudi kutsal kitap kanonuna dahil olmayan Makkabiler kitabında da benzer bir yaklaşım söz konusudur. Antiokhos Epifanes’in zulümleri sırasında bir taraftan zorla yapılan eylem karşısında Tanrı’nın kendilerini sorumlu tutmayacağı düşüncesi savunulurken diğer yanda bu uğurda canlarını feda edenler övülmektedir. IV Makkabiler, 8-9. bablar. Ayrıca bk. Herr, “Persecutions and Martyrdom in Hadrian’s Days”, 23/103-104.

⁸⁴ İbn Meymûn, “The Epistle on Martyrdom”, 32.

⁸⁵ Halkin - Hartman, *Epistles of Maimonides*, 56.

⁸⁶ İbn Meymûn, “The Epistle on Martyrdom”, 32-33.

⁸⁷ Stitskin, “Maimonides Letter On Apostasy”, 106.

Meymûn'a göre bulundukları yere bağlılıkları ya da yolculuğun zor şartları nedeniyle ayrılmak istemeyenler, isteyerek olmasa da Tanrı'nın adını kirletmiş sayılırlar. Bu nedenle zulüm gördükleri yeri bir an önce terk etmek için çaba göstermelidirler. Bulundukları süre boyunca da yerine getirebildikleri tüm emirleri yerine getirmelidirler.⁸⁸ Öte yandan emirleri yerine getiremeyen Yahudileri de kınamamak gerekir. Bunun yerine emirleri yerine getirmeleri için teşvik edilmeleri gerekir. İbn Meymûn zorlama altında din değiştiren Yahudileri, Yahudi olarak görmeye devam eder. Zorunlu olarak değiştirdikleri dinlerine geri dönmek istediklerinde geri kabul edilmeleri gerektiğini savunur.⁸⁹

Kimi araştırmacılar İbn Meymûn'un yaptığı açıklamaların İslâm coğrafyasında Yahudiler açısından şehitliğin değerini yitirmesine yol açtığını iddia etmektedirler. Buna göre İbn Meymûn, Müslümanları putperest olarak nitelemediği için İslâm topraklarında şehitlik gerekli değildir.⁹⁰ Oysa İbn Meymûn mektubunda şehitliğin değerini düşürecek açıklamalar yapmamaktadır. Yalnızca zorlama altında bunun gerekliliğinin yeniden düşünülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra İbn Meymûn'un görüşleri nedeniyle İslâm coğrafyasında Yahudilerin hayatlarını feda etmeye gönüllü olmadıkları şeklindeki görüş de gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Hristiyan Avrupa'da da baskı altında şehitliğin gerekli olmadığını savunan Yahudi âlimler vardır.⁹¹ İslâm coğrafyasında şehitlik vakalarının az görülmesinin nedeni bazı kısa süreli istisnalar hariç burada farklı din mensuplarına hoş görüşle yaklaşılması olmalıdır.

Sonuç

İbn Meymûn *İggeret ha-Şemad*'da Fas Yahudi cemaatinin içinde bulunduğu koşulları dikkate alarak şehitlik ve din değiştirme hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Onun mektuptaki ifadeleri incelendiğinde konuyla ilgili Yahudi dinî literatürünü temel aldığı anlaşılmıştır. Bu çalışmanın temel iddiası İbn Meymûn'un ilgili mektupta yeni bir çözüm ürettiği değil Yahudi geleneğinin geniş yorum külliyatı içinden şartlara uygun çözüm sunduğuydu. Âlimin açıklamaları dikkate alındığında bu tezimizin doğru olduğu ve ortaya koyduğu din değiştirme ve şehitlik ile ilgili görüşlerinin Yahudi geleneği üzerine inşa edildiği sonucuna ulaşılmıştır. O, bu görüşlerini daha sonra yazacağı Yahudi hukukuyla ilgili eserlerinde de benzer ifadelerle sunmuştur.

Fas Yahudi cemaati dinî bir zulüm yaşasa da gerek İslâm'ın putperest bir din olmayışı gerekse yöneticilerin taleplerinin yalnızca sözselsel bir ikrardan ibaret oluşu göz önüne alındığında İbn Meymûn, şehitliği gerektiren şartların mevcut olmadığı kanaatindeydi. Ona göre baskı altındaki kişinin hayatını kurtarmak için gerçekte inandığı şeylere aykırı davranmasında bir beis yoktur. İbn Meymûn, mektubunda özellikle baskı dönemlerinde Yahudi kimliklerini gizleyen din bilginlerinin örneklerini sunarak görüşünü savunmuştur. Elbette, İbn Meymûn'un mektuptaki önerisi Yahudilerin tüm dinî emirleri zulüm devam ettiği müddetçe gizli olarak yerine getirmeleri değildir. O, bunun Yahudiliğin devamı için hayatta kalmayı sağlayacak geçici bir çözüm olduğunda ısrarcıdır. Yahudilerin dinî emirleri

⁸⁸ İbn Meymûn, "The Epistle on Martyrdom", 33.

⁸⁹ Kraemer, *Maimonides*, 100.

⁹⁰ Bk. Shepkaru, *Jewish Martyrs in the Pagan and Christian Worlds*, 268; Sam Millner, "Kiddush HaShem as Machloket: Martyrdom in the Medieval Ashkenazi and Sephardi Worlds", *Iggeret Ha'ari: The Lion's Letters 2* (2022), 44-45.

⁹¹ Bununla ilgili örnekler için bk. Kraemer, *Maimonides*, 103-104.

açıkça yerine getiremedikleri bir yerde yaşamaları uygun değildir. Özellikle Mesih beklentisiyle bulundukları yeri terk etmek istemeyenleri İbn Meymûn eleştirmiştir. Ona göre Mesih beklentisiyle dinî emirleri yerine getirmeyi ertelemek Yahudiğe en büyük zararı vermektedir.

İbn Meymûn'un mektubunda dikkat çeken bir diğer özellik baskı karşısında din değiştiren ve dinî emirleri yerine getirme konusunda bir çabası olmayan Yahudileri, Yahudi cemaatinin dışına çıkarmamasıdır. Bu şekilde İbn Meymûn belki de gönüllü olarak din değiştirenleri yeniden dinlerine dönmeleri için teşvik etmiştir. Onları günahkâr olarak tanımlamayarak bir Yahudinin her zaman Yahudi olduğu fikrini savunmuştur.

Değerlendirme / Review	:	Bu makalenin ön incelemesi bir iç hakem (editör), içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelenmiştir. / <i>This article was pre-reviewed by one internal referee (editor) and its content reviewed by two external referees using a double blind review model.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dergi@milelvenihal.org
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / <i>Conflict of Interest</i>	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The author declares that there is no conflict of interest.</i>
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>
Telif Hakkı & Lisans / License	:	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / <i>The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.</i>

Kaynakça

- Adam, Baki. "Yahudiliğin Hristiyanlığa ve İslâma Bakışı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1997), 333-358.
- Bektaş, Rumeysa. *Yahudilikte İtikâdî Sapkınlıklar ve Cezaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Blidstein, Gerald J. "Rabbis, Romans, and Martyrdom- Three Views". *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 21/3 (1984), 54-62.
- Brettler, Marc. "Is There Martyrdom in the Hebrew Bible?" *Sacrificing The Self: Perspectives on Martyrdom and Religion*. ed. Margaret Cormack. 3-22. New York: Oxford University Press, 2002.
- Corcos, David. "The Nature of the Almohad Rulers' Treatment of the Jews". *Journal of Medieval Iberian Studies* 2/2 (2010), 259-285.
- Davidson, Herbert A. *Moses Maimonides: The Man and His Works*. Oxford University Press, USA, 2005.
- Fierro, Maribel. "Conversion, Ancestry and Universal Religion: The Case of the Almohads in the Islamic West (sixth/ twelfth-seventh/thirteenth centuries)". *Journal of Medieval Iberian Studies* 2/2 (2010), 155-173.
- Gallego, M. A. "The Calamities that Followed the Death of Joseph Ibn Migash: Jewish Views on the Almohad Conquest". *Judeo-Arabic Culture in al-Andalus*. ed. Amir Ashur. 79-98. Cordoba, 2007.
- Goitein, S.D. *A Mediterranean Society: The Jewish Communities of the World as Portrayed in the Documents of the Cairo Geniza*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999.
- Gross, Abraham. *Spirituality and Law: Courting Martyrdom in Christianity and Judaism*. Oxford: University Press of America, 1984.
- Gürkan, Salime Leyla. "Şehid: Diğer Dinlerde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/431-433. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- _____. "Yahudilik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/187-197. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Halkin, Abraham - Hartman, David. *Epistles of Maimonides: Crisis and Leadership*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1993.
- Harman, Ömer Faruk. "Cehennem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/225-226. TDV Yayınları, 1993.
- Herr, M. David. "Persecutions and Martyrdom in Hadrian's Days". *Studies in History*. ed. D. Asheri - I. Shatzman. 23/85-125. Jerusalem: Magnes, 1972.
- İbn Meymûn. *Delâletü'l-Hâirîn*. çev. Osman Bayder - Özcan Akdağ. Kayseri: Kimlik Yayınevi, 2019.
- _____. *İlim Kitabı Sefer ha-Mada': Yahudiliğin İnanç ve Ahlak İlkeleri*. çev. Yasin Meral vd. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- _____. "The Epistle on Martyrdom". *The Epistles of Maimonides: Crisis and Leadership*. 15-34. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1993.
- _____. *Sefer ha-Mitzvot*. https://www.sefaria.org/Sefer_HaMitzvot
- Kraemer, Joel L. *Maimonides: The Life and World of One of Civilization's Greatest Minds*. New York: Doubleday Publishing, 2008.
- Lorberbaum, Yair - Shapira, Haim. "Maimonides' Epistle on Martyrdom in light of Legal Philosophy". *Dine Israel* 25 (2008), 123-169.
- Meral, Yasin. *Yahudi Düşüncesinde İslam Algısı: İbn Meymun (Maimonides) Örneği*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- _____. "Yahudilikte Şehitlik Olgusu ve 'Krallığın On Şehidi'". *Din, İnanç ve Ritüel: Ekrem Sarıkoğlu'na Armağan*. ed. Mahmut Aydın - Şinasi Gündüz. 115-136. İstanbul: Milet Nihal,

- 2022.
- Millner, Sam. “Kiddush HaShem as Machloket: Martyrdom in the Medieval Ashkenazi and Sephardi Worlds”. *Iggrot Ha'ari: The Lion's Letters* 2 (2022), 40-45.
- Salihoglu, Mahmut. “Marranolar ve Dini İnançları”. *EKEV Akademi Dergisi* 15/49 (Güz 2011), 105-115.
- Sefaria. <https://www.sefaria.org/texts>
- Shepkaru, Shmuel. *Jewish Martyrs in the Pagan and Christian Worlds*. New York: Cambridge University Press, 2006.
- Simmons, L. M. “The Letter of Consolation of Maimun ben Joseph”. *The Jewish Quarterly Review* 2/1 (1889), 62-101.
- Soloveitchik, Haym. “Maimonides’ Iggeret ha-Shemad: Law and Rhetoric”. *Collected Essays*. 2/288-330. New York: Oxford University Press, 2014.
- Stern, Josef. “Maimonides and his Predecessors on Dying for God as ‘Sanctification of the Name of God’”. *Jewish Philosophy in an Analytic Age*. ed. Samuel Lebens vd. 149-180. USA: Oxford University Press, 2019.
- Stitskin, Leon D. “From the Pages of Tradition: Maimonides Letter On Apostacy”. *Tradition: A Journal of Orthodox Jewish Thought* 14/2 (1973), 103-112.
- Tora ve Aftara: Vayikra*. çev. Moşe Farsi. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2. Basım, 2010.
- Urbach, Ephraim E. *The Sages: Their Concepts and Beliefs*. çev. Israel Abrahams. England: Harvard University Press, 4. Basım, 1995.

§